

13. *Справы венгерскихъ русиновъ. I. статья. Изъ Венгрии // Слово. – Львовъ. – 1861. – Ч. 29.*
14. Шандор В. Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920 / Вікендій Шандор. – Нью-Йорк : Карпатський Союз, 1992. – 292 с.
15. Mayer M. *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910 / Mária Mayer. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1977. – 255 p.*
16. *Rede des ungarischen Landtags-abgeordneten Adolf Ritter von Dobrzansky in der Adress-Angelegenheit. – Wien, 1861. – 130 s.*
17. Žeguc I. *Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848-1914 / Žeguc Ivan. – Wiesbaden : Harrassowitz, 1965. – 145 s.*

The article analyzes national programs and requirements developed by Ukrainian Transcarpathia in 1861 found out their similarities, the influence of A. Dobriansky the formation of national policies.

Key words: *national program, the national question, autonomy, Transcarpathia, A. Dobriansky.*

Отримано: 15.04.2013

УДК 94(477.83/.86)«1914-1917»:37

С. В. Олійник

ГАЛИЦЬКЕ ВЧИТЕЛЬСТВО В УМОВАХ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В статті робиться спроба дослідити становище вчительства Галичини в умовах освітньої політики окупаційної влади російсько-го царизму в період Першої світової війни.

Ключові слова: *вчительство, Галичина, освіта, окупаційна влада, російська імперська.*

У період Першої світової війни територія Галичини стала об'єктом зазіхань Російської імперії. Окупувавши цей край, російська влада докладала значних зусиль для його інтеграції в Російську імперію. Однією із складових заходів в галузі освіти, які позначилися, зокрема, на становищі галицького вчительства.

Проблема становища різних категорій населення окупованих царизмом територій розпочала розглядатися ще в період Першої світової війни. Увагою не обійшли і зміни в освітній сфері. Так, у публікаціях тих часів можна простежити характерні риси освітньої політики окупаційної влади, констатацію факту закриття освітніх закладів, поширення політики русифікації [20]. Однак проблема становища вчительства в умовах окупації не отримала достатнього відображення. Цей недолік притаманний і роботам радянських авторів, яскравим свідченням чого можуть слугувати узагальнюючі видання з історії СРСР та УРСР [12; 14]. До певної міри це можливо звернути увагу на зміни, які стосувалися освітнього процесу. Однак, не маючи доступу до архівних джерел, вони опустили з поля зору чимало суттєвих моментів [8; 11; 21]. З проголошенням незалежності України розпочалося більш ґрунтовне дослідження подій

Першої світової війни, у т. ч. і проблеми галицького вчительства в умовах російської окупації. Залучення до наукового обігу раніше недоступних джерел дозволило збагатити даний напрямок дослідження значним фактичним матеріалом. Практично у всіх працях звертається увага на репресивні дії та обвинувачення галицького вчительства в «мазепинстві», шпигунстві, згадується про закриття шкіл, вишів тощо [4; 6; 7; 10; 13; 15-19]. Відрадно, що український вектор політики Російської імперії щодо Галичини зацікавив і сучасних російських дослідників [5; 22]. Однак аналіз видань, що мають відношення до зазначеної теми свідчить про недостатню увагу до висвітлення становища галицького вчительства, в якому воно опинилося в результаті політики російського царизму на окупованій ним території. Більш глибоке висвітлення цього аспекту допоможе скласти цілісну картину подій Першої світової війни в Україні та Галичині зокрема. Це і є основним завданням статті.

Вступаючи у війну з Австро-Угорщиною, російська влада серйозно обмірковувала питання завершення «справи Івана Калити». У ході окупації в 1914 р. Галичини російськими військами одразу розпочалося втілення у життя процесу вклячення території краю до складу Російської імперії. Цим опікувалися створена на теренах Галичини окупаційна адміністрація, очолювана Галицьким генерал-губернатором Г. Бобринським.

Освітня політика російської влади на окупаційній території базувалася на принципах, закладених в записці члена Державної Думи Росії Д. Чихачева «Про навчальну справу у Східній Галичині та Буковині». Її автор пропонував кардинальні зміни в освітньому процесі Галичини. Головний їх зміст полягав у створенні «виключно російської школи (нижчої, середньої і вищої)». Складовими частинами нового освітнього процесу мали стати тимчасове закриття вищих навчальних закладів, введення для галицьких вчителів курсів російської мови, сприяння найширшому ознайомленню місцевих жителів з державною мовою Росії, її літературою, історією та географією, видати з шкіл підручники і книги, ворожі Росії, здійснювати заохочення керівників навчальних закладів та допускати до роботи в школах лише благонадійних вчителів. Щоправда, тимчасово в середній і початковій ланках школи допускалося викладання на тих мовах, на яких воно велося раніше, зокрема і «малоросійському наріччі» [1, арк. 3]. Такий підхід до освітньої політики в Галичині відчував серйозні випробування місцевим вчителям.

Замітку Д. Чихачова схвалив Г. Бобринський. І уже восени 1914 р. її взяли до виконання на окупованих територіях Галичини.

18 вересня 1914 р. з'явився циркуляр генерал-губернатора про тимчасове закриття в регіоні всіх навчальних закладів. Він символізував перший крок нової влади в сфері освіти, після чого розв'язувалося з'ясування благонадійності вчителів, насамперед нижчих учбових закладів, і по можливості середніх. Поряд із цим виявляли тих педагогів, які володіли російською мовою (мали намір у перспективі запровадити російськомовне навчання) [2, арк.71].

Така політика отримала підтримку галицьких москвофілів. Вони настійливо вимагали запровадження російської мови у навчальний процес, а також відкриття російських шкіл, намагаючись представити все це як потребу всього населення Галичини [5, с.93]. А їх лідер В. Дудикевич взагалі пропонував закрити всі школи, а потім відновити їх за умови, що там будуть працювати вчителі з Росії. Щодо середніх шкіл (чоловічих і жіночих), то їх збирали зробити лише російськими. Вищі навчальні заклади у Львові (університет, політехніка, ветеринарний інститут, лісова школа) підлягали русифікації. Для поляків радив надати університет і політехніку у Варшаві [4, с. 105].

Згодом було затверджено «Тимчасове положення про нагляд за навальною частиною у Галичині», яке покладало контроль над вищими навчальними закладами на генерал-губернатора [1, арк.3].

На основі циркуляру і «Тимчасового положення» на місцях розпочалося закриття шкіл. В їх приміщеннях часом відкривали військові шпитали. Обмежувалися вживання української мови. Без роботи опинилися сотні вчителів [10, с.153-154].

З вересня 1914 р. в початкових і середніх школах, які не були закриті, розпочалося вивчення російської мови [5, с.94]. Така освітня політика викликала велике невдоволення, інколи приводила до трагедії. Так, коли росіяни захопили Тернопіль, директор української гімназії професор Р. Цеглинський зі своїм сином студентом у відчай отруїлися [10, с.154].

Галицьке вчительство обурилося, коли дізналися, що генерал-губернатор, приймаючи делегацію українських жінок-педагогів, почувши запитання українською, обурився і звинуватив керівничку в «мазепинстві». При цьому він порадив: не знаєте російської. То спілкуйтесь польською [23].

Значна частина галицьких вчителів, справедливо вбачаючи в російській армії і владі, загрозу своєму існуванню, змушена була покинути рідні місця разом з австрійським військом. Вони постійно засуджували освітню політику російської влади, і на протигагу їй відкрили у Відні курси вищої освіти, на яких працювали: професори Б. Липкій, М. Дубовець та інші. Частина вчительства змушена була емігрувала в до іншої держави [26].

У «Віснику Союзу Визволення України» згадується факт про репресії щодо керівного складу українського Педагогічного товариства у Львові. У той же час слід зазначити, що приміщення цієї організації, яке сподобалося окупантам, захистити від реквізиції [24]. У цьому ж виданні згадується про матеріальні втрати інших українських педагогічних товариств, яких вони зазнали під час окупації [25].

В ході репресій проти галицьких українців російськими жандармами було заарештовано та ув'язнено велику групу місцевих діячів (близько 300 осіб), серед яких були і освітяни [6, с.54].

Загалом нова адміністрація аж занадто активно виконувала розпорядження та інструкції в освітній сфері. Особливо у цьому плані відзначилося керівництво Збаражського повіту. Чи не найбільш активним заходом з боку нової влади стало для вчительства виселення

з помешкань, які надавалися їм при школах (при цьому не давали змоги забрати свої речі). Доходило до того, що вчителі в пошуках кращої долі змушені були переїжджати на проживання до інших населених пунктів. Такий стан змусив збаражських освітян звертатися по допомогу до Тернопільського губернатора. Так, зокрема, на ім'я Чарторийського надійшло прохання про повернення полишеного майна від вчительської сім'ї Пилиповських з села Скоришів, вимушеної переїхати до Тернополя [3, арк.29]. Як не дивно, але дане клопотання не залишилося поза увагою і було вирішено на користь прохачів [3, арк.29]. Подібних звернень зафіксовано чимало.

Численні скарги-прохання з боку збаражських вчителів на перевищення повноважень місцевої адміністрації змусили Тернопільського губернатора звернутися до керівника повіту за роз'ясненнями «про причину таких розпоряджень». У відповідях начальника Збаражського повіту вказувалося на те, що на його розуміння розпорядження про опечатування шкіл передбачали і виселення вчителів разом із сім'ями з пришкільних квартир. Як зазначалося у відписах, повітовий начальник зрозумів свою помилку і дав розпорядження місцевим війтам вчителів не виселяти, а ті, що були виселені, як, наприклад, О. Гринкевич із Зарубинець та його колеги із Залучча, Гнилички і Черняхівців, отримали змогу повернутися у свої помешкання [3, арк.23, 24, 31, 32]. Щоправда, вся ця процедура повернення у власність вчителів полишеного майна та відновлення права на житло зайняла багато часу.

Фактичне закриття усіх навчальних закладів на окупованій території викликало невдоволення не лише у місцевого населення, але й у деяких польських депутатів Державної Думи і членів Державної Ради, від яких Г. Бобринський отримав листа, де зазначалося, що якщо раніше місцевим жителям здавалося, що під Росією жити краще, то дії цивільної адміністрації, зокрема в сфері народної освіти, змушують галичан від цієї думки відмовитися. Під впливом суспільних настроїв та загального урядового курсу в польському питанні освітня політика зазнала певного корегування. Так, польська громада Львова отримала можливість відкрити у свої народні школи та кілька приватних [16, с.332].

Одним із нагальних завдань в освітній сфері для російської влади на окупованих територіях стала підготовка кадрів російськомовних вчителів. Вирішення цієї проблеми покладалося на запровадження з 1915 р. короткотермінових курсів російської мови у Львові, Самборі, Станіславові і Тернополі. Наприкінці грудня 1914 р. начальники повітів отримали розпорядження про відкриття з наступного року педагогічні курси «загальноросійської літературної мови» для вчителів. Їх слухачами пропонувалося бути як чоловікам, так і жінкам, які займалися педагогічною працею, а також тим, хто бажав би проявити себе на цій ниві. Важливою умовою зарахування на курси було знання, хоча б поверхневі, російської мови. Проблему проживання передбачалося вирішити шляхом надання слухачам гуртожитку. Заявки на участь у курсах приймалися згідно розробленого графіка у кожному місті, який передбачав

завершити прийом у грудні-січні [2, арк.266-267]. За цей короткий термін повітове начальство мало обов'язково перевірити політичну благонадійність майбутніх слухачів [2, арк.266-267].

На початку січня 1915 р. розпочалася робота з підготовки перевезення з Львова до Петрограда 150 вчителів народних шкіл і кандидатів на вчительські посади, відряджених Г. Бобринським з метою вивчення російських предметів на курсах при жіночій гімназії М. Лохвицької-Скалон [4, с.104].

Взагалі педагогічні курси на окупованих територіях і Петрограді мали підготувати близько 300 кандидатів на посади вчителів. За даними Д. Чіхачова, восени 1915 р. передбачалося відкрити не менше 900 шкіл. Тому в березні були розроблені плани відкриття нових курсів з підготовки додатково ще близько 600 вчителів. Реалізувати плани повною мірою не вдалося, але на початку травня 1915 р. російські педагогічні курси були відкриті у Бродах і Жовкві. Для випускників зимових двомісячних курсів з Галичини планувалися додаткові шеститижневі російськомовні курси у Києві з методики викладання історії та географії [4, с.105].

Крім урядових курсів, аналогічні підготували і москвофіли. Так, «Товариство ім. М. Качковського» з 1 травня 1915 р. відкрило загальнодоступні, безплатні чотиримісячні курси російської мови, історії і географії Росії [4, с.105].

Окремі представників освітянського загалу Східної Галичини, щоб якось вижити, йшли на співпрацю з російською адміністрацією. Так, зокрема, в період окупації міську управу Тернополя певний час очолював директор вчительської семінарії Є. Міхалковський [10, с.157].

Попри значні зусилля з боку влади впродовж 1914-1915 рр. процес відкриття російськомовних початкових шкіл зазнав краху. Щоправда російські власті вважали його успішним. Більше того, чиновники розраховували за 10 років відновити роботу 9 тисяч початкових шкіл на «російських засадах» та щорічно відкривати нові [4, с.106]. На нашу думку, такі сміливі заяви російської влади були безпідставними. На той час вдалося відновити лише 10 початкових шкіл, з них три на Тернопіллі – у Великій Бірці, Глубічці і Ігровиці. Більше того, відвідування цих навчальних закладів бажало кращого. На перешкоді планам русифікації Галичини став відступ російської армії в 1915 р. та панічна втеча організаторів та слухачів курсів.

З початком нового 1915 р. окупаційною владою дано було дозвіл на відкриття приватних середніх і початкових шкіл. При цьому беззаперечною умовою мало стати дотримання таких вимог: «1. Особи, які бажають відкрити навчальні заклади, повинні звернутися до мене (Г. Бобринського – Авт.) з відповідним клопотанням і отримати особливий дозвіл на відкриття училищ (шкіл). До клопотання необхідно додати список викладацького складу. 2. Кожна зміна у викладацькому складі допускається лише з мого відома і дозволу. 3. На мою вимогу, або осіб, мною уповноважених, викладачів повинні звільняти власники шкіл від виконання обов'язків. 4. На мою вимогу, або осіб, мною уповноважених, повинні бути

вилучені із використання в навчальному закладі підручники, книги для читання та інші посібники. 5. Викладанню загальноросійської літературної мови в навчальному закладі має бути виділено не менше 5-ти годин на тиждень у кожному класі. 6. Історію, географію, польську мову та історію польської словесності можна викладати лише за підручниками, дозволеними в Російській імперії, допущеними за особливим моїм дозволом, або осіб, мною уповноважених. 7. Закону Божого повинні навчати викладачі того ж віросповідання, до якого належать учні. 8. У навчальних закладах, що утримуються монахами або монахинями римо-католицьких орденів, не повинні навчатися учні та учениці православного та греко-уніатського (католицького) віросповідань.

Порушення одного із цих правил спричинить закриття навчального закладу» [2, арк. 271]. Про викладання українською мовою навіть не згадувалося.

Однак ця ініціатива зазнала повного краху. На всіх окупованих територіях Галичини, так і не відкрили жодної приватної школи.

У той же час восени 1915 р. російська влада, зважаючи на рідну настрої населення, дозволила відкрити у Тернополі початкову школу, польську гімназію й учительську семінарію [10, с.156].

У вересні 1916 р., згідно розпорядження нового керманіча окупованих територій Ф. Трепова, було дозволено відновити роботу нижчих та середніх освітніх закладів з українською мовою навчання, фінансування яких мали забезпечувати місцеві жителі та меценати. Наприкінці року до роботи у Тернополі приступили «малоросійські» народна школа (директор Я. Миколаєвич), вчительська семінарія (директор професор І. Боднар) та гімназія (директори професор П. Ріпнійський, згодом – професор І. Брикович) [10, с.157]. Даний крок мав за мету посприяти покращенню іміджу росіян. Однак революційні події в Росії в лютому 1917 р. перекреслили усі сподівання царату на успіх.

Вчительство Галичини в період російської окупації відчувало на собі негативні наслідки звинувачення влади в нелояльності та «мазепинстві» із примусовим виселенням, а також вимушеного біженства. Часто мотивами обвинувачення слугувало не «мазепинство», а шпигунство. Як згадував Д. Дорошенко, серед обвинувачених справді причетних до таких дій набрався би один відсоток [11, с. 105]. Загалом, попри складність статистичних обчислень, слід враховувати те, що серед складу людей цих категорій, особливо тих кого примусово виселяли, більшу частину становила інтелігенція, в т. ч. вчительство [18, с.42-54].

Отже, освітня політика російської окупаційної влади в Галичині в значній мірі позначилася на тих, хто саме послуговав освітянській справі. Закриття шкіл, залишення без роботи, виселення із помешкань ставило галицьких вчителів у край важке становище. Прохання про допомогу та скарги на свавілля чиновників часом знаходили відгук губернського керівництва. Однак картина загалом була невтішна. Одним із виходів із цього становища ставала

можливість сприйняти окупаційну освітню політику, долучитися до русифікаторського процесу. Проте, як свідчать дані, такий варіант знайшов підтримку в незначній частини педагогів. З іншого боку, втративши можливості забезпечити себе та свої сім'ї, вчителі із повітів змушені були вирушати до міст в пошуках кращої долі. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що українські вчителі, попри все це, потрапили під звинувачення в «мазепинстві» та шпигунстві, змушені були ставати біженцями. Зазнавали примусового виселення до Росії. Польське вчителство Галичини опинилося, на відміну від українського, дещо в кращому становищі. Окупаційна влада йшла на певні поступки місцевій колонії поляків, хоча застосовувала до частини польських педагогів різні утиски.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 361, оп.1, спр. 61, 344 арк.
2. Державний архів Тернопільської області, ф. 322, оп.1, спр. 1, 326 арк.
3. Державний архів Тернопільської області, ф. 370, оп. 1, спр. 4, 57 арк.
4. Баран І.В. Нищення російськими властями української мови, школи та освіти в Галичині на початку Першої світової війни / І.В. Баран, О.Я. Мазур. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2012. – С. 99-107.
5. Бахтуріна А. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Бахтуріна ; [предисл. В.В. Шелохаев] ; Ассоциация исследователей российского общества XX века. – М. : АИРО–XX, 2000. – 239 с.
6. Берест І.Р. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни / І.Р. Берест // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2012. – С. 99-107
7. Брицький П. Західноукраїнські землі у роки Першої світової війни / П. Брицький. // Історична панорама : збірник наукових статей. – Чернівці : Рута, 2004. – Вип. II. – С. 98-109.
8. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. : у 2 т. / В. Верига. – Жовква : Месіонер, 1998. – Т. 1. – 524 с.
9. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття : нарис політичної історії / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
10. Дуда І.М. Тернопіль. 1540-1944. Історико-краєзнавча хроніка / І.М. Дуда. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2010. – Ч. 1. – С. 153-154.
11. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки) : науково-популярне вид. / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 632 с.
12. История СССР. С древнейших времен до наших дней : в 12 т. – М. : Наука, 1968. – Т. 6. – 850 с.
13. Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів : Центр Європи, 2007. – Т. 2. – 559 с.
14. Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 4: Україна в період імперіалізму (1900-1917). – 531 с.
15. Кучера І.В. Освітньо-виховний процес у Східній Галичині в умовах російської окупаційної адміністрації (1914-1917 рр.) / І.В. Кучера // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці : зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 123-127.
16. Лозинська І. Діяльність Тимчасового російського воєнного генерал-губернаторства в сфері освіти (серпень 1914 р. – травень 1915 р.) / І. Лозинська // Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових

- праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2011. – Вип. 28: Історія. – С. 120-131.
17. Лозинська І. Російське воєнне генерал-губернаторство у Галичині (1914-1915 рр.) / І. Лозинська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 1 – С. 74-79.
 18. Мазур О. Галицька «Руїна»: соціально-економічне становище Східної Галичини (1914-1915 рр.) / О. Мазур, І. Патер // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2007. – С. 44-52.
 19. Місюра І.В. Політика російського окупаційного режиму на західно-українських землях у 1914-1915 рр. / І.В. Місюра // Галичина : науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – №7. – С. 149-153.
 20. Петрович І. Галичина під час російської окупації: серпень 1914 – червень 1915 / І. Петрович. – Накладом вид-ва «Політична бібліотека», 1915. – 116 с.
 21. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1993. – Т. 2: Від середини XVII ст. до 1923 року. – 606 с.
 22. Савченко В.Н. Восточная Галиция в 1914-1915 годах / В.Н. Савченко // Отечественная история. – 2002. – №5. – С. 76-89.
 23. Вісник Союзу Визволення України. – 1915. – Ч. 7-8. – С. 20.
 24. Вісник Союзу Визволення України. – 1915. – Ч. 35-36. – С. 10.
 25. Вісник Союзу Визволення України. – 1915. – Ч. 37-38. – С. 12.
 26. Діло. – 1915. – 29 травня. – С. 3.

In the article to investigate position of teaching of Galicia in the conditions of educational politics of occupation power of Russian in the period of First world war is done in the article.

Key of words: *teaching, Galicia, education, of occupation power, Russian imperial.*

Отримано: 19.03.2013

УДК 94(73)«19»:327(092)

А. І. Павко

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА «ДОКТРИНА НІКСОНА» В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ДОМІНУВАННЯ

В статті на основі критичного використання різноманітних джерел та соціогуманітарної літератури проаналізовано в контексті історичного досвіду сутнісних засад та особливості зовнішньополітичної доктрини «Ніксона», показано її значення в реалізації стратегічних завдань тогочасної американської дипломатії.

Ключові слова: *зовнішньополітична концепція, «доктрина Ніксона», «в'єтнамський синдром», «гуамська доктрина», глобальна стратегія США.*

Зовнішньополітичні доктрини завжди відігравали в минулому і відіграватимуть на сучасному етапі розвитку світової цивілізації значну роль в діяльності будь-якої держави на міжнародній арені конкретних зовнішньополітичних концепціях та доктринах